

Ömer Faruk Akpınar. *Rivayet Asrında İlet -Bezzâr Örneği-*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020. 445 sayfa.

Ayşe Güler

İstanbul Üniversitesi
ayse.guler.2019@ogr.iu.edu.tr.
orcid: 0000-0002-8496-2447

Türkiye’de ilelü’l-hadis hakkındaki ilk çalışmalarda konu çoğunlukla genel hatlarıyla ve teorik düzeyde incelenirken özellikle 2015’ten sonraki çalışmalarda, bu ilmin alt meselelerinin literatürden seçilen müstakil eserler bağlamında ve daha spesifik olarak tetkik edildiği görülür. Bu değişimin erken dönem hadis tenkit faaliyetinin daha net anlaşılmasına katkı sağladığı şüphesizdir. Ancak ilgili araştırmaların çoğunda konunun problematik olarak değil, tasvirî bir metotla ele alınması modern hadis tartışmalarında ilelü’l-hadis ilminden istifade edilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla rivayet ve tenkit tarihinin gelişim seyrini dikkate alan tahlil ağırlıklı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Ömer Faruk Akpınar’ın burada tahlil edilecek olan ve rivayet asrında illet kavramının kullanımı ile illeti tespit dayanaklarına dair eseri, 2018 senesinde tamamlanan *Rivayet Asrında İlet -Bezzâr Örneği-* başlıklı doktora tezinin kitaplaştırılmış hâlidir. Giriş Bölümü’nde çalışmanın konusu, amacı ve kaynaklarını açıklayan yazar, Birinci Bölüm’de rivayet asrında illet ve illeti ifade etmek için kullanılan kavramları incelemiş ve konuyla ilgili muasır çalışmaların bir listesini okuyucuya sunmuştur (s. 15-115). İlet tespitinin dayanaklarının etraflıca ele alındığı İkinci Bölüm kitabın en geniş bölümüdür (s. 121-321). Üçüncü Bölüm’de ise yazar, bir önceki bölümde tespit ettiği prensipler çerçevesinde rivayet asrı müelliflerinden Bezzâr’ın (ö. 292/905) hayatı, hadisçiliği ve ta’lil metodunu ele almıştır (s. 325-418). Akpınar’ın çalışması rivayet asrı eserlerinin aktif bir şekilde kullanılarak illel ilminin izahında pratikten teoriye doğru giden bir yöntemi hedeflemesi açısından alana katkı sağlayan bir araştırmadır. Örneklem olarak muallel-müsned türünün günümüze ulaşan nadir örneklerinden Bezzâr’ın *el-Müsned*’inin tercih edilmesi çalışmanın özgün tarafıdır. Zira yazarın ifade ettiği gibi eser daha önce Türkiye’de müstakil bir araştırmannın konusu olmamıştır. Ürdün’de Bezzâr’ın *el-Müsned*’deki ta’lil yöntemi üzerine

bir doktora tezi¹ yapılmış, ancak yazara göre bu araştırmada illetlerin nasıl tespit edildiğinin üzerinde durulmaması konuyla ilgili yeni bir çalışmayı gerekli kılmıştır. Bahsi geçen tezin yazıldığı tarihte *el-Müsned*'in sadece ilk 12 cildi yayınlanmış, dolayısıyla konu, bu ciltler özelinde incelenmiştir. Akpınar'ın çalışmasında ise sonradan neşredilen 6 cilt de araştırmaya dâhil edilmiştir. Kitapta kullanılan dilin açık ve sade, üslubun akıcı olması İlelü'l-hadis gibi oldukça teknik bir konunun takibinde okuyucuya kolaylık sağlamaktadır.

Eserin isminde de belirtildiği üzere bu çalışmanın tarihî sınırları rivayet asrı olarak ifade edilen zaman dilimidir. Bu dönemin 5./11. asrın ortalarına kadar devam ettiğini söyleyen yazar (s. 16) Birinci Bölüm'de, ilgili zaman diliminde illet kelimesinin kullanıldığı anlam boyutunu ve rivayetlerdeki kusurları ifade etmek için kullanılan diğer tabirleri tespit eder (s. 4). Akpınar'a göre rivayet asrında illet kavramı "gizli olsun açık olsun, senedde olsun metinde olsun, kâdih olsun olmasın, kasıtlı yapılmış olsun kasıtsız olsun, râvilerin hataları, yanlışmaları" şeklinde rivayetlerdeki her türlü kusuru kapsayacak şekilde kullanılmıştır (s. 45). Yazar illet kavramına yüklediği bu geniş anlama, rivayet dönemi ile eserlerindeki hadis değerlendirmelerinden hareketle ulaşır. İlgili literatür incelendiğinde "gizli olsun açık olsun, kâdih olsun olmasın" hadis ile ilgili pek çok hususun münekkitlerin değerlendirmelerine konu olduğu görülür. Bununla birlikte illet tespitinde asıl olanın gizli ve kâdih kusurların tespiti olup açık ve kâdih olmayan kusur/hususların ise bu kitaplarda tali olarak yer aldığı söylenebilir. İlel kitaplarının muhtevalarından habersiz olmaları düşünülmemeyen hadis usulü müelliflerinin illeti "hadisin sıhhatini ortadan kaldıran gizli kusur" şeklinde tanımlamaları da bu durumla ilişkilendirilebilir. İlel kaynaklarındaki değerlendirmelerin bu bakış açısıyla incelenmesi ve tespit edilen illet türlerinin yoğunluklarının belirlenmesi, rivayet asrında illet kavramına yüklenen anlamın daha net ortaya konulmasını sağlayacaktır.

Muhaddisler tarihî süreçte ortaya çıkan ve hadis rivayetini etkileyen her yeni durumla birlikte yeni tenkit kriterleri geliştirmiştir. İlelü'l-hadis bu gelişim seyrinin takip edilebileceği en uygun alanlardan biridir. Tarihî sınırları 5./11. asrın ortalarına kadar devam eden dönem şeklinde belirlenen bu çalışma da mezkûr takip için oldukça uygundur. Ancak eserde tercih edilen sunum şekli, rivayet asrının tek bir zaman dilimi olarak kabul edildiği izlenimini verir. Zira ne illet kavramının anlam boyutunun araştırıldığı Birinci Bölüm'de ne de illeti tespit dayanaklarının sunulduğu İkinci

1 Ziyâd b. Selim b. İd el-Abbâdî, *Menhecü't-ta'lîl inde'l-imâm el-Bezzâr fi Müsnedihî el-Bahri'z-zehhâr* (doktora tezi, 2005), Ürdün: Yermük Üniver-sitesi.

Bölüm'de konunun tarihî gelişim seyri takip edilir. Yazar Birinci Bölüm'de illeti ifade etmek için kullanılan kavramların her birini müstakil olarak inceler (s. 46-100). Ancak mezkûr kavramların bilgisayar ortamında yapılan bir tarama neticesinde mi yoksa her bir eserin baştan sona okunmasıyla mı tespit edildiği belirsizdir. Böyle bir çalışmada illel literatürünün tamamının okunması mümkün olmasa da seçilecek birkaç eserin bu şekilde okunmasıyla ilgili kavramların yoğunluklarının tespiti ve ortaya çıkan verilerin farklı açılardan değerlendirilmesi çalışmayı daha işlevsel kılabilirdi. Örneğin kronoloji esaslı bir takiple söz konusu kavramlarla ilişkili rivayetlerin hangi tabakalarda yoğunlaştığına yönelik bir inceleme, rivayet tarihinde yaşanan değişikliklerin fark edilmesi ve bu değişikliklerin muhtemel sebeplerinin belirlenmesine katkı sağlayabilirdi. Bu kavramlar üzerinden yapılan değerlendirmelerin yine kronolojik bakış açısıyla ele alınması ise tenkit faaliyetinin gelişim sürecine ışık tutabilirdi. Mesela tedvin dönemi sonrasında yazının sistematik kullanımı neticesinde rivayetlerde görülen yeni illet türlerinin olup olmadığı, varsa bunların tenkit faaliyetinde nasıl bir değişikliğe sebep olduğuna yönelik sorular, rivayet asrında illeti araştıran bu çalışma bağlamında cevaplanabilir. Öte yandan yazar, illel kitaplarındaki değerlendirmelerde kullanılmasından hareketle “vehm, hata, gâlat, lem yazbut, tashîf, ihtilât, telkin, sülûku'l-câdde, teferrüd ve ğarâbet, muhâlefet, irsâl...” gibi kavramların tamamını “İleti İfade Etmek İçin Kullanılan Bazı Kelimeler” (s. 46) başlığı altında inceler. Ancak bu kavramların illel eserlerindeki kullanımı, illeti ifade etmekten ziyade illet sebebini izah etmeye yöneliktir. Ayrıca illet kavramının rivayet asrı eserleri üzerinden takip edilerek tanımlanmasının gerekliliğine vurgu yapan yazar, bu eserlerde “illeti ifade etmek için kullanılan” kavramların tanımlarında ise muasır ıstılah sözlükleri ve hadis usulü eserlerine müracaat etmiştir. Kaynak tercihindeki bu farklılığın sebebi ise görebildiğimiz kadarıyla çalışmada izah edilmemiştir.

Konuyla ilgili daha önceki çalışmalarda illeti tespit yollarının kısaca ele alındığını (s. 4) ve illet tespitinin dayanaklarını belirlemeye yönelik yeni bir çalışmanın gerektiğini söyleyen yazar, illet tespitinin dayandığı prensiplere dikkat çekilmesini bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılan hususlar arasında zikreder (s. 11). Bu bağlamda illet tespitinin dayanakları İkinci Bölüm'de etraflıca ele alınır (s. 121-321). Bu bölümde öncelikle illel bilgisinde bulunması gereken şartlar, Hâkîm'in “illet tespitinin hıfz, marifet ve fehm ile yapılabileceği” şeklindeki açıklamasından hareketle “Yetkinlik”, “Birikim” ve “Değerlendirme” şeklinde üç ana başlıkta incelenir. Akabinde “Diğer İlet Tespit Yöntemleri” başlığı altında hadis değerlendirmelerinde keşf ve rüya konusuna yer verilir. Geniş bir kaynak taramasına dayandığı anlaşılan bu bölümde konuyla ilgili pek çok ayrıntı dikkatlice tespit edile-

rek okuyucuya sunulur. Bununla birlikte alt başlıkların sayısının fazlalığı ve birbirine yakın konuların farklı başlıklarda ele alınması, konu takibini zorlaştırmıştır. Bu durum ilel bilgininde bulunması gereken şartlardan olan yetkinlik ve birikim konularının ele alındığı bölümde daha çok fark edilir. Mesela “Hadis Bilgisi” ile “Rivayet Bilgisi”, “Ricâl Bilgisi” ile de “Râvi Bilgisi” başlıkları ve altında sunulan konular oldukça benzerdir. Bu açıdan mezkûr konular farklı başlıklarda sunulmak yerine “Hadis/Rivayet Bilgisi”, “Râvi/Ricâl Bilgisi” şeklinde birleştirilebilirdi. İkinci Bölüm’de illet tespitinin dayandığı prensipler belirlenirken hangi kaynakların esas alındığı ve nasıl kullanıldığına dair net bir açıklama bulunmamaktadır. Bu konuda yazarın “ismi sadece ilel olan eserlerde yapılan her değerlendirme bu çalışmada illet olarak, yapılan iş de illetlendirme olarak kabul edilmiştir” (s. 12) şeklindeki beyanı dikkate alındığında ise rivayet asrı ilel kitaplarında örneğinin bulunmadığı söylenen umûmü’l-belvâ, rüya ve keşf meselelerinin niçin illeti tespit dayanakları arasında zikredildiği anlaşılmamaktadır. Birinci Bölüm’le ilgili işaret edilen tarihî sürecin yeterince takip edilmemesi bu bölüm için de söz konusudur. Bahsi geçen prensiplerin dönemlere göre kullanım oranı gözetilerek illet tespitinde şahsi ve/veya tarihsel tavırların olup olmadığının takibi yapılsaydı, Akpınar’ın çalışması hem önceki araştırmalardan ayrılır hem de yeni çalışmalara kapı aralardı.

Üçüncü Bölüm’de bir önceki bölümde tespit ettiği prensipler ışığında *el-Müsned*’deki hadis değerlendirmelerini inceleyen yazar, Bezzâr’ın “ta’lîl yönteminin, araştırmada ortaya konulan ta’lîl metoduyla örtüşür mahiyette” olduğunu söyler (s. 424). Aynı ilmî geleneğin takipçisi olması sebebiyle Bezzâr’ın gerek muasırı olduğu gerek kendisinden önceki muhaddislerle benzer metodları kullanması doğaldır. Bununla birlikte kitapta incelenen hadisler hakkında diğer muhaddislerin değerlendirmelerinin de takip edilmesi, Bezzâr’ın ta’lîl yönteminde ayrışan noktaların fark edilmesine yardımcı olup bu bölümü daha işlevsel hâle getirebilirdi. Zira muhaddisler aynı yöntemi takip etmekle birlikte bir hadis hakkında farklı kanaatlere ulaşabilmişlerdir. Öte yandan yukarıda da zikredildiği gibi *el-Müsned*’in son 6 cildinin araştırmaya dâhil edilmesi, Akpınar’ın çalışmasını konuyla ilgili daha önce yapılan doktora tezinden ayırır. Ancak kitapta, bu ziyade malzemenin konuyla ilgili yeni tespitlerin yapılmasına katkı sağlayıp sağlamadığı hususunda bir açıklama yapılmaz.

Kitapta konuyla ilgili net bir kanaate ulaşamadığı düşüncesini uyanıran bazı tespitler dikkat çeker. Örneğin “asl” kelimesi bunlardan biridir. Sayfa 98’de “lâ yesihhu hâzâ”, “ğayrı sâbit (an fülân)”, “lâ yebüt an fülân” gibi kullanımlarla birlikte ele alınan “lâ asle leh” ibaresinin, “hadisin sahih olmadığını, zayıf yahut mevzû olduğunu” ifade ettiği söylenir. *el-Müsned*’in incelendiği bölümde ise Bezzâr’ın, “leyse lehu aslun an fülân”

şeklindeki değerlendirmelerle “rivayetin orijinal nüshalarda bulunmayışına işaret ettiği” tespiti yapılır (s. 393). Bu durum Bezzâr’ın, muhaddislerin değerlendirmelerinde sıklıkla rastlanan bu kalıbı farklı bir anlamda kullandığını düşündürür. Ancak bölümün sonundaki ifadeye göre Bezzâr “leyse lehu asl” ibaresiyle rivayetin sabit olmadığını kastetmektedir (s. 417). Akpınar’ın çalışmasında farklı yerlerde farklı tespitlere rastlanılan hususlardan bir diğeri sika râvinin teferrüdü meselesidir. İlet tespitinin dayanaklarının araştırıldığı İkinci Bölüm’de İbn Receb el-Hanbelî’den (ö. 795/1393) yapılan bir nakille bazen önde gelen sika râvilerin teferrüdüle-
rinin de reddedildiği ve münekkitlerin bu konuda genel bir kuralı bütün hadislere uygulamayıp her bir hadisi kendi şartlarında değerlendirdikleri söylenir (s. 293). Bezzâr’ın ta’lil metodunun konu edildiği bölümde ise teferrüde dair hüküm râvinin güvenilirlik durumuyla ilişkilendirilerek “rivayette yalnız kalan râvinin sika olması isnadın sahih kabul edilmesi için yeterli bir sebeptir” denilir (s. 405). Yazarın teferrüde ilişkin bu ikinci tespitinin, rivayet asrı münekkitlerinin uygulamasından ziyade müteahhîrûn dönemi ve sonrasında görülen isnâdın zahirinden hareketle yapılan hadis değerlendirmelerini yansıttığı söylenebilir.

Son olarak kitaptaki kaynak kullanımı ve yazımla ilgili bazı hususlara dikkat çekilebilir. Akpınar’ın çalışmasında rivayet dönemi temel kaynaklarının aktif bir şekilde kullanıldığı, ele alınan konuların bu kaynaklardan hareketle sunulduğu görülür. Ancak “özellikle ismi sadece ilel olan” eserlerin esas alınması önemli miktarda ilel bilgisi ihtiva eden bazı kaynakların gözden kaçmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Yahya b. Maîn (ö. 233/848), Ali b. el-Medîni (ö. 234/849) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) adına oluşturulan suâlât eserleri akla ilk gelen eserlerdendir. Öte yandan kitapta modern araştırmalardan yeterince istifade edilmediği söylenebilir. Örneğin Birinci Bölüm’de ele alınan kavramların çoğuna dair Türkçe ve Arapça müstakil araştırmalar varsa da kitapta bunlardan nadiren yararlanılmıştır. Mezkûr teferrüd meselesinde ise *et-Teferrüd fî rivâyeti’l-hadis ve menhecü’l-muhaddisin fî kabûlihî ve reddihî* (Abdülcevâd Hemâm, Beyrut: Dâru’n-Nevâdir, 1429/2008) ve *Efrâdü’s-sikât beyne’l-kabûl ve’r-redd* (Mut’ib b. Halef b. Mut’ib, Riyad: Dâru’l-Minhâc, 1434) konuyla ilgili müracaat edilebilecek çalışmalar arasında zikredilebilir.

Kitapta gerek muhteva gerek yazımla ilgili bazı hususlarda standart bir sunumun sağlanamadığı görülür. Konu başlıklarının altında verilen örnek hadis sayıları ve bu hadislerin ele alınış şekli farklılık arz eder. İsnad incelemelerinde nadiren şema kullanılırken, rivayet tarihleri bazen maddeler hâlinde çoğunlukla da paragraf içinde verilmiştir. Kitap boyunca standart yazımın sağlanamadığı hususlardan bir diğeri şapka kullanımudur. Hafız, isnâd, râvi, ricâl, rivayet, semâ’ ve ziyade, bu duruma en sık rastlanan ke-

limelerdendir. Arapça ibareler bazen orijinal hâlleriyle verilirken bazen de latinize edilerek yazılmıştır. Hadis metinleri ve muhaddislerin değerlendirmelerinde bazı yerlerde tercümeyle yetinilmiş, bazı yerlerde tercümenin yanında orijinal metin de verilmiş, kimi zaman ise sadece Arapça metin kaydedilmiştir. Râvi ve âlimlerin vefat tarihlerinin kaydedilmesinde standart bir usul takip edilmemiş, pek çok râvinin vefat tarihi kaydedilmemiştir. Bazı râvilerin isim ve/veya nisbeleri de hatalı zabt edilmiştir. Yezîd er-Rakâşî'nin Yezîd er-Rakkâşî (s. 28), İbn Ammâr eş-Şehîd'in Ammâr eş-Şehîd (s. 101), Ziyâd en-Nümeyrî'nin Ziyâd en-Nemîrî (s. 363, 373), İshak b. Süleyman el-Kulûsî'nin İshâk b. Süleymân el-Kalûsî (s. 372), Husayn b. en-Nümeyr'in Husayn b. Nemîr (s. 382, 398), Musa b. Ubeyde'nin Mûsâ b. Abîde (s. 383), İshak b. İbrahim el-Huneynî'nin İshâk b. İbrâhîm Hanînî (s. 385), Ebû Ubeyde el-Haddâd'ın Ebû Abîde el-Haddâd (s. 389), Muhammed b. Cuhâde'nin Muhammed b. Cehâde (s. 390, 397), Hittân b. Abdullah'ın Hitân b. Abdullah (s. 395), İbn Ebî Üneyse'nin İbn Ebî Enîse (s. 396), Abdülazîz b. Rûfey'in Abdülazîz b. Refî' (s. 409), İbn Tahmân'ın İbn Tuhmân (s. 409), Muhammed b. Yahya b. Habbân'ın Muhammed b. Yahyâ b. Hibbân (s. 404), Süleym b. Âmir'in Selîm b. Âmir (s. 403) şeklinde yazılması şahıs isimlerinde tespit edilen bazı zabt hatalarıdır.

Ülkemizde erken dönem hadis tenkidinin keyfiyetine yönelik çalışmaların sayısı son zamanlarda artmaya başlasa da konunun hâlâ tüm yönleriyle açıklığa kavuştuğu söylenemez. Bu açıdan Akpınar'ın çalışması hadis tenkidi ve ilelül'l-hadis alanında çalışacak araştırmacıların başvuracağı bir eserdir.